

JOLANTA BRZYKCY

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9563-0723>

BOŻENA ŻEJMO

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2850-6308>

ROSJA: CZASY — LUDZIE — IDEE ZAMIAST WSTĘPU

Я устал от двадцатого века,
От его окровавленных рек.
И не надо мне прав человека,
Я давно уже не человек.
Я давно уже ангел, наверно.
Потому что, печалью томим,
Не прошу, чтоб меня легковёрно
От земли, что так выглядит скверно,
Шестикрылый унес серафим.

Владимир Соколов

Przytoczony wiersz Władimira Sokołowa powstał w 1988 roku jako reakcja poety na trzęsienie ziemi w Armenii i krwawy konflikt polityczny w Górskim Karabachu, wyrasta zatem z konkretnych wydarzeń, jednak zgodnie z prawami, jakimi rządzi się twórczość artystyczna, kondensuje w sobie treści nieporównanie bogatsze niż fakty, które go zrodziły. Poeta, wyrażając w utworze zmęczenie opresyjnością świata i zdobywając się na niełatwy gest odrzucenia „podłej ziemi”, pisze przecież nie tylko o sobie samym — spoza osobistego wymiaru wiersza wyłania się ponadjednostkowa i uniwersalizująca diagnoza kondycji człowieka końca dwudziestego wieku i jego relacji z rzeczywistością.

Wiersz Sokołowa, który posłużył jako motto do niniejszego zbioru prac, to zaledwie jeden spośród niezliczonych tekstów kultury rosyjskiej, odzwierciedlających obraz minionego stulecia. Jak powszechnie wiadomo, nie szczędziło ono Rosji katastrof politycznych, gospo-

darczych i przyrodniczych, przynosząc jej mieszkańcom długofalowe i bolesne często konsekwencje. Kultura rosyjska, zawsze pozostająca w ścisłym związku ze światem pozaartystycznym, reagująca na niego z czułością sejsmografu, skrupulatnie odnotowywała liczne drgnienia i tąpnięcia w najnowszej historii Rosji, w tym między innymi rewolucję październikową, Wielką Wojnę Ojczyźnianą, totalitaryzm, awarię w Czarnobyli, aneksję Krymu. Z indywidualnych, subiektywnych dokumentacji artystycznych powstał przejmujący zapis pełnych dramatyzmu czasów i ludzkich zmagania z tragediami.

O tych niełatwych związkach traktują prezentowane Czytelnikom teksty. Autorzy, badacze z Polski i Rosji, śledzą reperkusje XX-wiecznych rosyjskich kataklizmów i katastrof w literaturze, publicystyce, myśli i sztuce rosyjskiej, przyglądają się ich literackim, medialnym i artystycznym reprezentacjom. W ramach podjętych analiz zwrócono się między innymi w stronę pamięciowych ilustracji – wciąż jeszcze nieprzepracowanych rosyjskich traumatycznych doświadczeń, w sposób doniosły determinujących dyskurs tożsamościowy Rosjan (zarówno indywidualny, jak i zbiorowy). Szczególnie głębokie pęknięcie rysuje się w konstrukcjach pamięci dotyczących dziejów Rosji, zwłaszcza intensywnie eksploatowanego mitu zwycięstwa ZSRR w II wojnie światowej. W przestrzeni publicznej przybrało ono formę szczególnego rodzaju wojny o pamięć o wojnie, przy czym wojnie bardzo nierównej. Po jednej stronie stanęły: potężna machina państwowa z jej heroiczną retoryką i zastępy historiografów resortowych, których książki przypominają manifesty ideologiczne, po drugiej – wąskie grono specjalistów (tzw. nurt badawczo-krytyczny) broniących historii jako nauki¹. Wizje sprzeczne z argumentacją oficjalną są dyskredytowane jako falsyfikujące prawdę o wojnie, natomiast „obrona pamięci Rosjan stała się jednym z systemowych mechanizmów uzasadniających rosyjską agresję”².

W kontekście obchodzonej niedawno setnej rocznicy wybuchu Rewolucji Październikowej obszerny blok tematyczny stanowią teksty eksplorujące to przełomowe dla Rosji wydarzenie³. Za materiał

¹ Więcej na ten temat zob. J. Darczewska, *Wojny pamięci”: historia, polityka i służby specjalne Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2019, nr 20, s. 13–41.

² Tamże, s. 14.

³ Zapewne słuszniej byłoby mówić o rewolucji 1917 roku, w ślad za Richardem Pipesem, nie jako o wydarzeniu, ani nawet nie o procesie historycznym, lecz o kolejnych niszczących i gwałtownych wypadkach, które nastąpiły w krótkim czasie i których uczestnicy mieli różne i do pewnego stopnia sprzeczne cele. Por. R. Pipes, *Rosja bolszewików*, przeł. W. Jeżewski, Wyd. Magnum, Warszawa 2013.

źródłowy posłużyła autorom przede wszystkim poezja początku XX wieku, w tym symboliści wieszczący mistyczną rewolucję i budowę nowego świata na gruzach starego. Konstantin Balmont, Fiodor Sologub, Walerij Briusow, Wiaczesław Iwanow – wszystkim im udział w przewrocie dziejowym jawił się jako twórcze misterium, zakłęcie rzeczywistości za pomocą słowa, akt kreacji *magnum opus*. Podobnie jak sami ojcowie rewolucji bolszewickiej przedstawiciele rosyjskiego symbolizmu widzieli w niej „prometejski skok w nową erę, który na zawsze położy kres przeszłości”⁴.

Entuzjazm (choć raczej wyważony) wobec nadchodzących przemian, tak charakterystyczny dla znacznej części inteligencji rosyjskiej, podzieliło też dwoje znamienitych twórców o zacięciu satyrycznym – Nadieżda Teffi i Arkadij Awerczenko. O ile jednak luty 1917 roku mógł jeszcze budzić w artystach jakieś nadzieje na lepsze jutro, to tragiczne wydarzenia Października, a zwłaszcza chaos kolejnych miesięcy i ekscesy rozjuszonej tłuszczy rozwiały złudny czar fantastycznych projektów i wizji nowej, wspaniałej Rosji. Niesłychane okrucieństwo i żądza niszczenia wzięły górę nad pragnieniem tworzenia, stając się głównym motorem biegu wydarzeń. Przez Rosję przelała się fala przemocy rozumianej przez jej sprawców jako dziejowa sprawiedliwość. Kiedy późną jesienią 1918 roku księżna Wiera Urusowa w pośpiechu opuszczała majątek w Kotowce w południowej Rosji, dezertarzy i chłopci zburzyli dwór, zbezczeszcili grób jej ojca, zabili bestialsko służących. Zapytani później o przyczyny swej furii, odrzekli: „Bo oni pili naszą krew”⁵.

Uwikłani w wielką historię, wciągnięci w jej tryby pisarze (jak i całe społeczeństwo) musieli określić jasno swoje stanowiskow obec nowej władzy, systemu, ideologii⁶. Egzystencja poza systemem nazwana przez jednego z badaczy życiem *wnie*⁷, była rzecz jasna niemożliwa,

⁴ D. Smith, *Ostatnie dni rosyjskiej arystokracji*, przeł. S. Musielak, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014, s. 34.

⁵ Tamże, s. 38.

⁶ Mistrz humoru Fazil Iskander, rozmyślając nad relacjami „poeta–władza”, trafnie zauważył: „Чем хуже государственное устройство, тем больше мы о нем думаем. Чем больше мы о нем думаем, тем меньше мы занимаемся своим делом. Чем меньше мы занимаемся своим делом, тем хуже государство. Есть ли выход из этой дурной бесконечности? Иногда хочется огрызнуться словами поэта: ‘Подите прочь — какое дело поэту мирному до вас!’ Но тут всплывают слова Радищева: ‘Я взглянул окрест меня — душа моя страданиями человечества узвлена стала’. Хочется крикнуть: А ты не оглядывайся! Но, видно, нельзя не оглянуться, не получается”. Ф. Искандер, *Поэты и цари*, Правда, Москва 1991, с. 37.

⁷ Kategorię życia *wnie* nazwał i opisał Aleksiej Jurczak, profesor kulturoznawstwa z Berkeley. Wersja rosyjskojęzyczna: А. Юрчак, *Это было навсегда, пока не*

presja ideologiczna w Związku Sowieckim miała bowiem charakter totalny. Nie dało się funkcjonować *poza* i nie ponosić z tego tytułu konsekwencji. Ilustracją oryginalnej, pełnej sprzeczności próby „oswojenia” ideologii socjalistycznej poprzez akt twórczy był koncept korelującego ze zjawiskami społecznymi „całościowego człowieka” Michaiła Priszwina. Model nowego człowieka, opierający się na pogodzeniu sprzeczności (indywidualizm–kolektywizm, śmiertelność jednostkowa–nieśmiertelność zbiorowa, dziecięca niewiedza–mądrość dorosłości, samowola–powinność, komunizm–chrześcijaństwo), przyjął w rezultacie formę hybrydową.

Wśród rozmaitych tematów i ujęć badawczych znalazły się także teksty spięte motywem twórczości kobiecej. Przedmiotem zainteresowania stały się: korespondencja Nadieždy Mandelsztam i Lidii Ginzburg, publicystyka Eugenii Weber-Chiriakowej oraz poezja Lidii Sienickiej. Pomimo różnorodności tematycznej, problemowej i genealogicznej analizowanego materiału ich autorkom przyświecał podobny cel: próba wnikięcia w kobiecą duchowość, kształtowaną przez dramatyczne doświadczenia pierwszej połowy XX wieku i prześledzenia jej literackich śladów.

Czasy — ludzie — idee: wyłaniające się z przedstawionych w tomie tekstów oblicza Rosji, głównie XX-wiecznej, mimo że specjalistom roszoznawcom dość dobrze zapewne znane, niezmiennie prowokują do podejmowania kolejnych prób zrozumienia przyczyn, przebiegu i konsekwencji całego ciągu burzliwych wydarzeń minionej epoki. Wartość prezentowanej lektury widzimy też w jej przesłaniu o charakterze uniwersalnym, które można ująć w postaci frazy „idee złowrogie bywają”⁸, lub szerzej, cytując słowa filozofa rosyjskiego Siemiona Franka:

Jest tylko jeden ideał gorszy od „socjalizmu materialnego”: to logicznie wynikający z niego „socjalizm idealistyczny”, teokratyczne marzenie o realizacji na ziemi, z pomocą względnych zasad moralności, prawdziwego społeczeństwa świętych... albowiem takie społeczeństwo, jeżeli mogłoby zostać urzeczywistnione, stałoby się urzeczywistnieniem pełnego — zrodzonego z bigoterii — fanatyzmu, obłudy, bezwzględności i moralnej tępoty⁹.

кончилась. Последнее советское поколение, Новое литературное обозрение, Москва 2014.

⁸ Por. M. Styczyński, *O ideach, że złowrogie bywają. Recepcja rosyjskiej myśli filozoficzno-politycznej w Polsce po roku 1989*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1999.

⁹ С. Франк, *Сочинения*, Правда, Москва 1990, с. 160.

REFERENCES

- Darczewska, Jolanta. *Wojny pamięci”: historia, polityka i służby specjalne Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2019, nr 20.
- Frank, Semen. *Sochineniya*. Moskwa: Pravda, 1990 [Франк, Семен. *Сочинения*, Правда, Москва 1990].
- Iskander, Fazil. *Poety i tsari*. Moskwa: Pravda, 1991 [Искандер, Фазиль. *Поэты и цари*. Москва: Правда, 1991].
- Pipes, Richard. *Rosja bolszewików*. Transl.. Jeżewski, Władysław. Warszawa: Magnum, 2013.
- Smith, Douglas. *Ostatnie dni rosyjskiej arystokracji*. Transl. Musielak, Sebastian. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2014.
- Styczyński, Marek. *O ideach, że złowrogie bywają. Recepcja rosyjskiej myśli filozoficzno-politycznej w Polsce po roku 1989*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1999.
- Yurchak, Aleksey. *Eto bylo navsegda, poka ne konchilos’. Poslednee sovetskoe pokolenie*. Moskwa: Novoye literaturnoye obozreniye, 2014 [Юрчак, Алексей. *Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение*, Новое литературное обозрение, Москва 2014].